

natione Pannonii (Daci); 2. *Homines privati et magistratus natione Pannonii (Daci)*; 3. *Loca Pannonica (Dacica) in designationibus munerum militarium commemorata*; 4. *Auxilia Pannonica (Dacorum)*; 5. *Bella Pannonica (Dacica)*; 6. *Varia*. Zbirka ima skupen indeks, ki je v skladu z njeno zasnovno omejen na: 1. *Nomina virorum et mu-*

lierum; 2. *Cognomina virorum et mulierum*; 3. *Imperatores, reges et domus eorum*; 4. *Geographica*; 5. *Res militaris*. Četrta izdaja tega dragocenega dela nas opominja, da za največji del našega ozemlja takega ali podobnega delovnega pripomočka še ni.

Božidar Slapšak

PAVLE MIJOVIĆ-MIRKO KOVAČEVIĆ, *Gradovi i utvrđenja u Crnoj gori*, (Arheološki institut Beograd-Muzej Ulcinj), Monografije 13, Beograd 1975, 189 str., 71 T. z 222 fotogr. in s 126 topografskimi načrti, skicami in risbami.

Delo izčrpno podaja dosedanja raziskovanja zgodovinskih mest v SR Črni gori. Avtorja razpravlja o nastanku, razvoju, vplivih in propadu starih črnogorskih mest in krajev. Na osnovi znanih zgodovinskih virov, urbanističnih ostankov in rezultatov sodobnejših arheoloških raziskovanj v Ulcinju, Baru, Kotoru, Budvi, Herceg Novem, Ribnici (današnjem Titogradu) in Onogoništu (današnjem Nikšiću), sklepa o njihovem gradbenem razvoju in obrambni strukturi. Da bi lahko realneje in točneje opredelila ohranjene urbane celote in še deloma ohranjene arhitekturne objekte, sta jih avtorja ponovno topografsko opisala ter vzporejala in preverjala svoje ugotovitve z ugotovitvami starejših opisovalcev in raziskovalcev.

Znano gradivo delita v časovna obdobja: ilirsko, antično in srednjeveško. Najstarejši predzgodovinski kulturno materialni viri so v jamskih najdiščih (Crvena stijena, Lista stijena in Lipci), nato pridejo ilirske lokalitete. Ilirske urbane tvorbe razdeljujejo v krožne utrdbe (Gradac, Grdova gradina, Ržiška gradina, Samobor I), gradišča-mesta (Meteon-Medun, Samobor II, Obolon-Obulun) in ilirsko-helenistična mesta v črnogorskem Primorju (*Buthua, Rhison, Olcinium*). Med antična oppida in municipia uvrščata *Rhizinium, Acruvium, Buthua, Olcinium, Doclea*, municipium S(plonum?) in še druge arhitekturne tvorbe kot so rimske ceste, kasteli in stolpi (Salthua, Anderba-Sanderva, Alata-Halata, Samobor-Birziminium, Resinium-Herceg-Nov, Vicinium-Bigovo?, Martinička gradina, Stari Ulcinj).

Ilirska gradišča kot aglomeracijske tvorbe so nastajala na krajih različnih geomorfoloških oblik; opredeljujejo se tudi po arheoloških najdbah orožja, orodja, posode, novcih in načinu utrjevanja. Značilno zanje je, da imajo strateško obrambno strukturo, to je z zidom ograjen večji kompleks v katerem je osrednje naselbinsko jedro. Večina teh gradišč ni bila namenjena stalnemu bivanju dela plemena, ampak so služila kot bivališča samo takrat, kadar je bilo življenje v naselju, ki je bilo ponavadi v bližini, ogroženo. Manjša arheološka raziskovanja na

teh gradiščih še niso dovolj za boljše poznavanje posamičnih specifičnih posebnosti načina življenja Ilirov na ozemlju Črne gore. Po analitični razporeditvi antičnih urbanih celot je ugotovljeno, da le Rizon (Risanj), središče ilirske kraljice Tevte, odgovarja urbanemu vplivu grškega polisa z akropolo. V ilirsko-helenističnih mestih v Primorju je pri načinu urbanistične izgradnje zaznaven močan starogrški vpliv, v Budvi in Risnu pa deloma tudi vpliv aleksandrijske in miletske urbanizacijske zasnove. Po zasedbi so Rimljani proglasili vsa ilirska in ilirsko-helenistična mesta za oppida in municipia. Največji delež ima rimska urbanizacija tam, kjer so povsem nanovo izgradili mesta (Doklea). Poleg provincialnih mest so bile še stationes, mansiones, mutationes, castella in vici. Med seboj so bila naselja povezana s cestami in potmi. Glavna in najpomembnejša cesta v rimskem času je potekala iz Narone do Skadra. Važnejše ceste so varovala castra.

Za kasnoantično obdobje je značilen pojav desurbanizacije in vznik episkopalnih mest (npr. Duklja). Vzrok temu so avaroslovanski prodori v rimsko provinco Prevalis, izseljevanje prebivalstva iz antičnih mest zaradi katastrofalnih potresov na tem področju Balkana.

52 naštetih srednjeveških mest se po arhitekturnih ostalinah in zgodovinskih virih opredeljuje kot urbane aglomeracije z vojnimi ali civilnimi in cerkvenimi objekti. Različna so po velikosti, času nastanka, položaju, namenu, načrtni postavitvi objektov in načinu zidave. Vsem je skupno, da je material gradbeni kamen. Za nastanek, razvoj in obstoj mest je najpomembnejša oskrba z vodo. V notranjosti so mesta nastajala iz vojno zaščitnih potreb srednjeveške fevdalne vlastele in postala sčasoma tudi trgovsko-ekonomske točke. Bila so grajena na težko dostopnih posamičnih hribih kot središča žup ali ob cestah na točkah, ki jih ločuje en dan hoda. Po arhitekturni zasnovi sodeč, so služila v glavnem vlastelinu za obrambo imovine eventualno zaščitni popotnikom in podložnikom pred zunanji sovražniki. Najmanjša mesta so bili samostanski kompleksi, ki niso bili izrazito utrjeni, čeprav imajo utrdbene stolpe. Nekatera so bila na manjših otokih in polotokih, kjer so bila boljše zaščitena. Arhitektura srednjeveških mest in stavb zrcali zgodovinske procese, družbene odnose, gospodarstvo in politične dogodke

v obdobju fevdalizma. Razvoj črnogorskih srednjeveških mest se končuje s turško vojaško okupacijo.

Delo predstavlja prvi pregledni sistematični arheološki zgodovinski pregled mest in krajev

ZDENKO VINSKI, Kasnoantički starosjedioci u salonitanskoj regiji prema arheološkoj ostavštini predslavenskog supstrata (Die altsässige Bevölkerung der Spätantike im salonitanischem Bereich gemäss der archäologischen Hinterlassenschaft des vorslawischen Substrats), *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* LXIX, 1967 (Split 1974) stran 5—86 in 50 tabel ter 3 priloge.

O *Saloni* je bilo doslej napisanih dosti razprav, zlasti o njenem pomenu in vlogi v 4. in 5. st. (prim. E. DYGGVE *History of Salonitan Christianity*, Oslo 1951, ter J. J. WILKES, *Dalmatia*, 1969, 220 ss.); njeno zgodnejše obdobje odkrivajo v najnovšem času — drobnega gradiva zlasti iz poznoantičnega časa in obdobja preseljevanja narodov pa skorajda nismo poznali. V depojih arheoloških muzejev v Splitu in Zagrebu hranijo precej materiala iz tega velikega urbanega in upravnega centra Dalmacije. Del bogatega fundusa je uporabil Z. Vinski za predmet pričujoče študije. Vendar posamezne najdbe iz salonitanske regije ni obravnaval izolirano, temveč jim je skušal najti mesto ne samo v rimski provinci Dalmaciji, temveč v širšem radiusu. Večinoma so to predmeti poznoantičnega in zgodnjebizantinskega porekla, katerim se pozna vpliv barbarizacije. Nekaj predmetov je bolj razkošno izdelanih. Izrazito germanske najdbe so redke in glede na zgodovinsko dogajanje tistega časa so lahko vzhodnogotske provinience. Predmeti so iz celotnega salonitanskega agerja, t. j. iz uničenih in delno izropanih grobov iz štirih salonitanskih grobišč in pa iz bliže nepoznatih lokacij, znotraj mesta. Za nekropoli Crikvine in Manastirine vemo, da so tu pokopavali od 5. do zgodnjega 7. stoletja, t. j. do uničenja mesta leta 614. V teh grobovih ni glede na njihov krščanski karakter bogatih pridevkov, kot jih poznamo v barbarskih grobovih iz časa preseljevanja ljudstev, temveč so le uporabni predmeti ter nekaj nakita.

Glede na raznolikost predmetov je Z. Vinski razdelil svojo študijo na več poglavij in v prvem je ob znani t. i. Emmanuel fibuli iz Salone izčrpno obravnaval čebulaste fibule. Iz Salone jih poznamo čez 200 primerkov, iz česar je razvidna moč in demografska veličina Salone poznocesarskega časa. Kot je poznano, so bile čebulaste fibule prvotno sestavni del rimske častniške noše za spenjanje hlamide, v poznocesarski hiarhiji 4. stoletja pa so imele značaj civilnega uradniškega položaja in ta tradicija nošnje se je nadaljevala v 6. stoletje, kar priča

v SR Črni gori in njihovo kulturno poreklo. V svoji osnovi je prvinski, celovit dokument preteklih obdobj, hkrati pa vzpodbudno izhodišče za nadaljnje arheološko raziskovalno delo v SR Črni gori. *Andrej Valič*

vrsta upodobitev na predmetih drobne umetnosti, katere avtor tudi obširno navaja. Sama čebulasta fibula iz Salone, ki ima na nogi napis Emmanuel, je opredeljena v čas okoli leta 500 in ima malo analogij. Vendar je avtor ob njej obravnaval tipološki razvoj čebulastih fibul (slovenski izraz je pomanjkljiv in neprecizen) od 4. do 6. stoletja. Podal je tipološki in kronološki pregled teh fibul pri nas. V Sloveniji imata *Neviodunum* in *Emona* precejšen fundus teh fibul, ki pa niso še strokovno ovrednotene in specificirane. Zadnji tip fibule se pojavlja od sredine 5. stoletja še v začetek 6. stoletja v t. i. kneževskih grobovih v sklopu bogatih najdb kot častna odlika *in modo romano* (v grobu Childerika I v Tournaiu, kneževskem grobu iz Blučine-Čezav, Apahidi pri Cluju, Reggi Emili, Desani pri Vercelliju). Tudi sicer se te fibule sem in tja pojavljajo v grobovih staroselskega horizonta (Knin-Greblje, Kranj-Lajh), večasih v retardirani obliki.

Drugi del študije z naslovom *Varia paleo-byzantina* je razdeljen v štiri poglavja, v katerih Z. Vinski obravnava zoomorfne fibule in aplik, dopolni že objavljeno razpravo o križnih okrasnih predmetih (Krstoliki nakit epohe seobe naroda *Vjesnik AM 3*, Zagreb 1969) glavnino tega poglavja pa predstavlja prikaz bizantinskih spon in spon t. i. mediteranskih oblik z njihovimi številnimi variantami.

Od zoomornih fibul in aplik poznamo iz salonitanskega prostora konje, rogate živali (jelen, kozorog) in mačje zveri (levinja, leopard). Tradicija upodabljanja živali je prastara. Živalске fibule so imele v srednjecesarskem obdobju funkcijo amuleta, medtem ko so fibule 6. in 7. stoletja, izdelane v poznorimski tradiciji, le še ženski modni okras. Glede na nekatere okoliščine in najdbe, Z. Vinski domneva, da je v 2. pol. 6. stoletja in začetkih 7. stoletja obstajala v Saloni delavnica nakita v obliki mačjih zveri. Pri nadaljnjem študiju nakita v obliki križa je Z. Vinski ugotovil, da so eksistirale v 6. in 7. stoletju lokalne obrtne delavnice na balkanskem polotoku, tako da so primerki, ki jih navaja v svojem osnovnem delu ter dopolni v tej študiji, izdelek teh delavnic in ne import iz Italije.

V naslednjem obširnem poglavju je avtor obravnaval sedem vrst bizantinskih spon, ki se pojavljajo od sredine 6. do konca 7. stoletja širom Sredozemlja in se nekatere oblike uporabljajo tudi v notranjosti evropskega konti-